

FATMA ÂLIYE VE MUHÂDAR ÂT'I

Uzm. Ogün KIRTIL

The objective of this article is to examine the arising of a woman writer from a society that is surrounded by the patriarchal standard of judgments. It starts with a summary of the women literature in Tanzimat and Servet-i Fünun periods. Then, the life story of Fatma Âliye is recounted and the main difficulties she was confronted are emphasized. Fatma Âliye is considered as one of the foremost representatives of the beginning period of Turkish novel, and the female and male types created and the stereotypes used by Fatma Âliye in her novels are examined. The sense of anxiety of a woman writer and the influence of this sense on her writings are also revealed. In Muhâdarât, the similarities between Fâzıla, who is the heroine of the novel, Fatma Âliye are pointed out. Feminist literary criticism is used as a method, and therefore, gender is the principle paradigm of this study. However, the historical, economic and political conditions are not undervalued while studying on the content, form and language structures of the texts.

Tanzimat Ve Servet-İ Fünun Dönemlerinde Kadın Yazını

Osmanlı toplumundaki yenileşme hareketinin başlangıcı konusunda genel kabul görmüş olan tarih, **Tanzimat Fermanı**'nın ilan edildiği 1839'dur. Tanzimat Fermanı aslında bir sonuçtur. Değişme çabası içinde olan Osmanlı, bu faaliyetlerini bir dizi hukuksal düzenlemeyle somutlaştırır. Bu belge aynı zamanda yeni bir dönemin başladığını haber vermektedir. Ferman'da toplumsal, siyasal ve hukuksal yaşama ilişkin bir çok konu hükme bağlandığı halde, kadınlarla ilgili bir hüküm yoktur. Konu üzerine çalışan araştırmacılar bu konuya dikkat çekerler. Ancak üzerinde durulan diğer bir nokta, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerin ve uygulamaların kadınlar için de bazı sonuçlar doğurduğudur. 1839'dan **İkinci Meşrutiyet**'in ilan edildiği 1908'e kadar olan süre içinde kadınlarla ilgili önemli bazı düzenlemeler yapılır.¹ Bunların en önemlileri, arazi kanununun çıkması, esaretin ve cariyeliğin kaldırılması, ebelik eğitiminin başlaması, kız rüştiyeleri (ortaokul), kız sanayi okulları, Dar-ül Muallimat (kız öğretmen okulu) gibi okulların açılmasıdır.

¹ Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 24-37.

Aynı dönemde kadınların kılık kıyafetlerine ve sokağa çıkmalarına ilişkin düzenlemelerde yumuşamalar olmuştur.

Tanzimat döneminde, yazın hayatındaki gelişmeler toplumsal yaşama göre biraz daha ileri düzeydedir. **Terakki-î Muhadderât** (1869-1870), **Ayine** (1875-76), **Vakit yahud Mürebbi-î Muhadderât** (1875), **Aile** (1880), **İnsaniyet** (1882-1883), **Hanımlar** (1883), **Şukûfezar** (1886-1887, bu dergi tamamen kadınların çıkardığı ilk kadın dergisidir), **Mürüvvet** (1888), **Parça Bohçası** (1889), ve **Hanımlara Mahsus Gazete** (1895-1908), **Hanımlara Mahsus Mâlûmât** (1895-1896), **Takvim-i Nisâ** (1899) gibi yayınlar kadınlardan ve kadın haklarından söz eder, Batılı kadınlardan örnekler verir ve İslâmî kuralları tartışır. Bu dönemde çıkan yayınlar içinde özellikle 1868 yılında çıkan **Terakki** gazetesi önemlidir. Kadın haklarından ve seçimden ilk söz eden gazete olan **Terakki**, hem çok fazla kadın okurun ilgisini çekmiş hem de Batıdaki kadınların düşüncelerinden örnekler vermiş olması bakımından önemlidir. **Terakki** gazetesi 1869 yılında kadınlara yönelik **Terakki-î Muhadderât** adlı bir ek çıkarmaya başlamıştır. Üzerinde durulması gereken diğer bir gazete, bu dönemin en uzun ömürlü yayını olan **Hanımlara Mahsus Gazete**'dir. Dönemin öne çıkmış kadın yazarlarını kadrosunda barındıran **Hanımlara Mahsus Gazete**, kadınların eğitilmesi gerektiğini, bu durumda her işi başarabileceklerini savunur. Bu yayınların da gösterdiği gibi, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin yaşama geçmesiyle birlikte, kadınlar da yazın hayatında yerlerini alırlar. Bunun dışında, yabancı dil eğitimi almaya, Batıdaki yazın türlerini okumaya, müzikle daha çok ilgilenmeye başlarlar. Gerçi bunun orta ve üst sınıf kentli kadınlarla sınırlı olduğu, özellikle de İstanbul'daki entelektüel çevrelerde ve bürokrasi çevrelerinde geliştiğini unutmamak gerekir.

Tanzimat kuşkusuz edebiyat alanında çok önemli yenilikler getirir. Ama bu dönemde edebiyatın daha çok toplumsal işlevi öne çıkmış, romanlarda daha yüzeyde duran, ama okuyucuya bir takım mesajlar veren tipler işlenmiştir. Bu eğilim Tanzimat'ın ilanından yaklaşık elli yıl sonra, Servet-i Fünun döneminde kırılır. Bununla birlikte, Tanzimat romanının tamamen taklitten ibaret olduğunu ve kendine ait hiçbir unsur içermediğini söylemek olanaklı değildir. Romanda ilk psikolojik öğeler (İntibah), ilk iç konuşma tekniği (Araba Sevdası) gibi gelişmiş unsurlar, çok kapsamlı olmasa da Tanzimat romanında kullanılmıştır. İlk naturalist roman (Müşehadat), ilk köy romanı (Karabibik), ilk tarihsel roman (Cezmi) yine bu dönemin ürünüdür. Kendinden sonraki dönemlere göre roman özellikleri çok belirgin bir şekilde oluşmasa bile, Tanzimat romanı, toplumdaki

değişimlerin, özellikle de aile kurumundaki değişikliğin ve buna paralel olarak kadınlar ile erkeklerin geleneksel rollerine ilişkin değişmelerin yansımaları bulunduğ, döneminin en önemli yazınsal türüdür. Tanzimat romanında görmeden evlenme, aile baskısıyla yapılan evlenmeler, kadınların hakları, kadınların eğitimi ve meslek sahibi olamayışı gibi konular işlenmiş, cariyelik ve kölelik eleştirilmiştir. Ancak kadın bir birey olarak değil, ailenin, dolayısıyla toplumun bir parçası olarak ele alınır. Tanzimat romancıları toplumu eleştirme ve düzeltme çabalarına paralel olarak geleneksel aile yapısını korumaya çalışırlar. Türk ve müslüman kadınların genel olarak **ideal kadın**, **iyi eş**, **iyi anne** olarak çizildiğini, **kötü kadın** ya da **düşmüş kadın** tiplerinin yabancı kadınlardan, cariyelerden seçildiğini görürüz. Bu alafranga, düşmüş kadınlar birey olmaya daha yakındırlar, ama kötüdürler, geleneklere ve inançlara karşı çıkarlar. Tanzimat romanındaki kadın tipleri bazı eleştirilenlerce, genel olarak ev kadını, yenilikçi kadın, gelenekçi kadın, ideolojik kadın, yozlaşan/yabancılaşan kadın, düşmüş kadın ve sömürülen kadın olarak belirlenmiştir.² Bu tür sınıflamalar döneme ilişkin çalışmaların çoğunda görülmektedir. Ancak Tanzimat romanı ile birlikte Türk romanının ilk yirmi beş yılındaki en belirgin kadın tipleri **kurban tipi** ile **ölümcül kadın tipi** ya da Batıdaki tarifiyle, **melek** ile **şeytan** tipleridir.³ Bu tiplerin bazıları, yazarının çizdiği sınırları aşan tipler olmakla birlikte, Tanzimat romancılarının, çoğu zaman, kadınların hakları ve kadınların özgürlüğü konusuna, aile ve gelenekler çerçevesinde yaklaştığını görürüz.

Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'in sonuna kadar uzanan dönem içinde adı anılabilecek kadın yazar ve şairlerin sayısı oldukça fazladır. Ancak söz konusu dönemlerde diğerlerine oranla fazla sayıda eser vermiş ve hakkında daha çok bilgi sahibi olunan iki isim öne çıkar. Bunlar Şair Nigâr Hanım ile Fatma Âliye Hanımdır. En fazla yabancı dil bilen kadın şair olarak anılan Şair Nigâr⁴ kadınların eğitimi üzerinde durur, ancak kadın erkek eşitliğini kabul etmez.⁵ Nigâr Hanım'ın kadın konusundaki tutumunun Ahmet Midhat'tan geldiğini düşünmenin mümkün olacağını söyleyen Nazan Bekiroğlu, **Şair Nigâr Hanım** adlı değerli çalışmasında şöyle diyor:

“Kadın ve meseleleri, haklarının, erkekle eşitliğinin tartışılması Nigâr Hanım'ın yazı hayatının ana gündem maddesi değildir, ama doğrudan kadın

² Hayati Baki, **Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan**, Ankara, Promete Yayınları, 1993, s. 53-68.

³ Berna Moran, **Türk romanına eleştirel bir bakış / 1: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a**, 3 c., 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 31-36.

⁴ Nazan Bekiroğlu, **Şair Nigâr Hanım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 245.

⁵ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 64.

konulu ya da kadından bahsettiği yazılarının sayısı az değildir. Ve bunlarda sergilenen **kadın** anlayışı *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin mutedil kadın görüşüyle aynı çizgidedir.

Dönemin ilginç dergisi *Hanımlar Alemi*'nin feminizm anketine cevaben yazdığı mektupta kadın haklarını gözetken ama yaradılışın sınırlarını zorlamayan bir anlayış, dahası kadını erkekten ayırmama bilinci dikkat çekmektedir. Nigâr Hanım'ın tavrı çok nettir: Feminizm eğer kadın haklarının korunması demekse en koyu taraftarlarındandır. Ama yok eğer feminizm tüm hareket ve işlerde erkeklerle tam eşitlik, dönemin ifadesi ile **müsâvât-ı tâmm**e ise, hayır.⁶

Aslında bu tutum dönemin genel çizgisidir. Bunda kadın konusunda yazan erkeklerin de büyük etkisi olduğu açıktır. Bu erkeklerin önde gelenlerinden Ahmet Mithat, kadın erkek eşitliğini kabul etmez ve feminizme karşıdır. İslam dininin kadına verdiği hakların Batıdan daha ileri olduğunu, Osmanlı'nın bunu doğru uygulaması durumunda toplumda feminizmin olumsuz etkilerinin görülmeyeceğini söyler.⁷ Ancak yine de kadının toplumda hak ettiği yeri alması gerektiğini savunur ve iyi eğitilmiş kadınların Osmanlı toplumunu ilerleteceğine inanır. **Fatma Âliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu** adlı biyografisinin *Önsöz*'ünde kitabı yazma amacı ile ilgili şunları söyler:

“Kitabın alt başlığından da anlaşılacağı gibi amacımız, Osmanlı dünyamız içinde, bir kadın yazarın nasıl ortaya çıktığını anlatmaya çalışmaktır. Böylece, hâlâ yurdumuzda bir kadın yazarın yetişebilmesini hayal bile edemeyenlere, bunun gerçekleşmiş olduğunu göstermiş oluyoruz. Bu da kesinlikle gerekli bir çalışmadır kanısındayız.”⁸

Bir Kadının Yazarlık Mücadelesi

Uzun bir süre ilk Türk roman yazarı kadın olarak bilinen* ve aynı zamanda ilk kez çeviri yapan, ilk kez hakkında monografi yazılan kadın olan Fatma Âliye Hanım, 22 Ekim 1862 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelir. Babası devlet adamı, hukukçu, tarihçi ve yazar Ahmet Cevdet Paşa, annesi Adviyeh Rabia Hanım'dır. 1895 yılında babasını, 1897 yılında da annesini kaybeder.

⁶ Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, s. 345.

⁷ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, s. 64.

⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Âliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Osmanlıcadan Çev. Bedia Ermat, İstanbul, Sel yayıncılık, 1994, s. 9.

* Zehra Toska'nın günümüz Türkçesine çevirdiği *Aşk-ı Vatan* adlı roman, ilk kadın roman yazarının Zafer Hanım olduğunu ortaya çıkardı. Bkz. Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan*, Sadeleştiren: Zehra Toska, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 1994.

Çocukluğu dadıların, süt ninelerin gözetiminde geçen Fatma Âliye, babasının görevi nedeniyle değişik yerlerde ikamet eder. Henüz üç yaşındayken Halep'e giderler. Halep'te geçirdikleri iki yılı anlatırken "fesini havaya atmak ve takla kılmak" gibi maskaralıklar yapan lalasını pek sevmediğini söyler. Babasının, Süleyman Ağa isimli kahvecisi onun sorduğu her soruya yanıt verdiği ve kendisiyle ciddi sohbetler ettiği için, Fatma Âliye bu adamı çok sever. Beş yaşındayken ailesiyle birlikte İstanbul'a dönen Fatma Âliye, on üç yaşına kadar düzenli bir eğitime tabi tutulmuştur. Fatma Âliye ilk başlarda aile öğretmeni Hacı İbrahim Şevki Efendi tarafından eğlensin diye, ağabeyi Ali Sedat Bey'in aldığı derslere alınır. Çok hızlı okuma yazma öğrenir. Öğrenmeye olan yatkınlığı dikkat çeker. Özel olarak matematik dersleri alır. Daha sonra ağabeyinin öğretmeni Mustafa Efendi'den üç yıl boyunca dilbilgisi, kozmografya, astronomi dersleri alır. On yaşındayken, ailesinden çekindiği için gizlice Fransızca öğrenmeye çalışır. Babası bu durumu öğrenince, makul karşılar ve kızına Fransızca öğretmeni tutulur. Dil konusundaki yeteneği sayesinde kısa sürede Fransızca'sı çok gelişir. Kitap okuma tutkusu çok kuvvetlidir. Ağabeyinin ona okuması için verdiği kitaplar arasında Ahmet Mithat'ın Letaif-i Rivayat'ı da vardır. Daha önce bazı Doğu eserleri ile Telemak (Fenelon) gibi tercüme okumuş olan Fatma Âliye böylece Ahmet Mithat'ı tanımış olur. Daha sonra Hacı-i Evvel, Hasan Mellah, Dünyaya İkinci Geliş, Felatun Bey'le Rakım Efendi, Kainat gibi eserleri okur. 1876 yılında babasının görevi nedeniyle kısa süreli bir Yanya macerasından sonra aile tekrar İstanbul'a döner. On üç yaşına kadar olan dönemde haremden çok selamlıkta vakit geçiren, oradaki önemli kişilerle sohbet eden, ağabeyi için yapılmış olan kimya laboratuvarında çalışmaları izleyen ve deneylere katılan Fatma Âliye, on dört yaşından sonra örtünerek hareme geçer ve erkek hocalardan ders alma dönemi sona erer. On beş yaşındayken Ahmet Mithat'ın çıkardığı Kırk Ambar dergisini izler ve Ahmet Mithat ile mektuplaşmaya başlar. Bu mektuplar daha sonraki yıllarda Ahmet Mithat'ın kendisi için yazdığı biyografide kullanılır. Ahmet Mithat, Fatma Âliye'nin Cevdet Paşa'dan sonra en önemli hocasıdır. Aynı yıllarda Alexandre Dumas, Eugene Sue gibi yazarların romanlarını okur. On altı yaşındayken, aile üçüncü defa İstanbul'dan ayrılır ve Suriye'ye gider. Şam'ı pek sevmeyen Fatma Âliye, Şam ve Beyrut izlenimlerinden daha sonra Muhâdarât ve Udî romanlarını yazarken yararlanmıştı. Aile Suriye'de uzun süre kalmaz ve İstanbul'a dönerler. Fatma Âliye on yedi yaşında iken II. Abdülhamit'in yaverlerinden Kolağası Faik Bey ile evlendirilir (1879). Faik Bey ile Fatma Âliye Hanım arasındaki bilgi ve kültür farkı ve kocasının

kendisine karşı olan tutumu evliliğinin ilk yıllarının mutsuzluk içinde geçmesine neden olur. **Felsefe-i Zenan**'daki Fâzıla gibi yaşamayı hayal eden Fatma Âliye, kendisine Fransızca ve Batı edebiyatı dahil olmak üzere bir çok konuda yardımcı olan ve çok sevdiği Matmazel Alfa ile birlikte bilimsel araştırma ve öğrenime koyulmayı⁹ düşünürken, hayal kırıklığına uğramıştır. Kocasını, roman okumasından rahatsızdır. Hatta elindeki romanı alıp yırtar. Bir yandan modern bir eğitim almış olsa da, öz olarak İslam'a ve geleneksel kurallara bağlı olarak yetiştirilmiş olan Fatma Âliye kocasının davranışlarına tepki göstermez, itaat eder. Durumun düzeleceğini ümit ederek sabreder. Tabii bu arada yeni bir şey öğrenemez, ama hafızası kuvvetli olduğu için eski öğrendiklerini unutmaz. Evliliğinin ilk yıllarında ağabeyini ve babasını fazla göremez. Kendini iyi bir anne, iyi bir eş ve müslüman kadın olmaya adanmış Fatma Âliye'nin 1880 yılında Hatice, 1884 yılında Ayşe adlarında iki kızı olur. Zamanının önemli bir kısmını kızları ile ilgilenmekle geçer. İkinci kızını doğurduktan sonra ağır bir hastalık geçirir ve hava değişimi için bir süre Göztepe'deki bağ köşkünde dinlenir. Burada geçirdiği dönem ile ilgili anıları daha sonraki yıllarda yazdığı Refet romanına malzeme olur. Yaşadığı hayattan sıkılan Fatma Âliye bir süre sonra yazma isteği duyar. Eugene Sue'nin Les Sept Peches Capitaux adlı yapıtından bazı bölümler çevirir. Kardeşi Emine Semiye'ye bunu yayınlamak istediğini söyler. Ancak bir kadının eşinden ya da babasından izin almadan yazı yayınlamasının olanaksız olduğunun farkında değildir.¹⁰

Faik Paşa 1885/86 yıllarında görevli olarak Konya'ya gönderilir. Fatma Âliye bu fırsatı değerlendirip bazı gazete ve dergileri okur. Ama bu çabası hastalığı nedeniyle engellenir. Kocasını Konya'dan döndükten sonra eşine karşı tutumu yavaş yavaş değişir. Böylece Fatma Âliye tekrar roman okumaya başlar. George Ohnet'in **Volonte** adlı romanını çevirme isteğini kocasına söylediğinde olumlu yanıt alır. Romanı **Meram** adıyla çevirir. Çeviriyi babası Cevdet Paşa çok beğenir ve kızının düzeltme teklifini kabul etmez. Çevirinin bir örneği de Ahmet Mithat'a gönderilir. **Meram** 1890 yılında **Bir Kadın** imzasıyla yayınlanır. Ahmet Mithat'ın çıkardığı **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinde ve **Servet** gazetesinde tercüme hakkında yazılar çıkar. İlk başlarda bir kadın tarafından çeviri yapılmış olabileceğine kuşkuyla bakıldıysa da **Meram** kısa

⁹ Ahmet Mithat, **Fatma Aliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu**, s. 74.

¹⁰ Mübeccel Kızıltan, "Fatma Âliye Hanım'ın Yaşamı, Sanatı, Yapıtları", **Fatma Aliye Hanım: Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan-ı İslam**, Yay. Haz. Mübeccel Kızıltan, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1993, s. 17.

sürede meşhur olur. Fatma Âliye **Tercüman-ı Hakikat** gazetesindeki çeviri-yazılarında ilk önce **Bir Kadın** ve **Mütercime-i Meram Âliye** imzalarını kullanırsa da sonra kimliğini açıklar. Bu kez Meram tercümesi konusunda, Cevdet Paşa ya da Ali Sedat Bey'in yapmış olabileceği şeklinde yorumlar yapılır. Ancak sonunda Fatma Âliye kendini kabul ettirir. Bu olaydan sonra Cevdet Paşa kızının eğitimiyle daha fazla ilgilenmeye başlar. Fatma Âliye çevirilerden sonra roman yazma çabalarını artırır. Ahmet Mithat ile birlikte **Hayal ve Hakikat** adlı romanı yazarlar. Bu roman 1891 yılında **Bir Kadın** imzasıyla yayınlanır. Daha sonra Fatma Âliye **Nisvan-ı İslam** adlı anı türü çalışmasını ve **Muhâdarât** adlı romanını yayımlar (1892). Yazın hayatına devam eden yazar yurt içinde ve yurt dışında ilgi görür, **Nisvan-ı İslam** Fransızca'ya çevrilir ve Chicago Sergisi'nde ödül alır. Yapıtları The Woman's Library of the World's Fair Catalogue'da yer alır.¹¹ **Hanımlara Mahsus Gazete, Mahasin, Ümmet, İnkılab** adlı kadın dergilerinde kadınlar ve İslam hakkında değişik konularda yazılar yazan Fatma Âliye, dönemin kadın yazarları Nigâr Hanım, Makbule Leman, Fahrünisa Hanım gibi isimlerle ilişki içindedir. 1897'de **Refet**, 1899'da **Udi** adlı romanları yayınlanır. 1897'de Türk-Yunan savaşında şehit olanların ailelerine ve gaziler ile onların ailelerine yardım amacıyla **Cemiyet-i İmdadiye** derneğini kuran Fatma Âliye, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti**'nin de ilk kadın üyesi olur. 1898-99 yıllarında yazdığı, on mektuptan oluşan **Levayih-i Hayat, Hanımlara Mahsus Gazete**'de tefrika edilir. Aynı yıllarda felsefe türündeki yapıtı **Tedkik-i Ecsam** yayınlanır. Yazarın, **Malumat Gazetesi**'nde Emevi, Arap, Osmanlı hanedanlarına mensup ünlü İslam kadınlarının yaşam öykülerini anlattığı **Namdararı Zenan-ı İslamiye** adlı yazı dizisi yayımlanır (1899-1901). 1900 yılında Nimet, 1901 yılında Zübeyde İsmet adlı iki kızı daha dünyaya gelen Fatma Âliye, yazın hayatına İslam, tarih ve felsefe gibi konularda değişik çalışmalarla devam eder. 1910 yılında **Enin** romanını yazar. 1913/14 yıllarında **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı** adlı eserini yazmaya başlar. 1924 yılından itibaren bozulan sağlığı nedeniyle yavaş yavaş yazın yaşamından çekilir. Hayatının son yılları yalnız ve mutsuz geçer. Notre Dame de Sion'u bitiren küçük kızı Zübeyde İsmet'in 1927 yılında ortadan kaybolması sonucu uzun süre onu arar. Fransa'da olduğunu öğrendiği kızı tenassur (Hıristiyan olmak) etmiştir. Kızıyla ancak okul yetkilileri aracılığıyla yazışabilir. Ölene kadar onu göremez. Fatma Âliye Hanım'ın son yıllarında babası Cevdet Paşa'ya karşı olan siyasi akımların olumsuz ortamından

¹¹ A. e., s. 21.

etkilendiği, hatta **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**'nı babasını dolaylı olarak savunmak için yazdığı söylenir.¹² Yazarın bir yalnızlık ve unutulma içinde olduğu yeğeni Melahat Togar'ın 1976 yılında **Hayat Tarih** dergisinde yayımlanan anısından da anlaşılmaktadır. Seyit Kemal Karaalioğlu'nun aktardığına göre, Melahat Togar, Fatma Âliye gibi öncü bir kadının yeğeni olmasına rağmen, onu öğrenim gördüğü gençlik yıllarında, 1930'da tanıma fırsatı bulduğunu anlatır.¹³ Fatma Âliye, 1936 yılında yaşama veda eder.

Fatma Âliye'nin yaşamı, bir kadının yazar olabilme yolunda çektiği sıkıntıların, yaşadığı korkuların, verdiği tavizlerin öyküsüdür. Batıda kadın hareketi gelişirken, kadınlar toplumsal ve siyasi bir mücadelenin içinden geçmişlerdi. İktisadi Liberalizmin en gelişmiş olduğu ülke olan İngiltere'de, başta oy hakkı olmak üzere siyasi mücadele içinde olan kadınlar, Fransa'da daha keskin bir sınıf mücadelesinin içinde yerlerini almışlardı ve birçoğu siyasal hakları uğruna ölüme gitmişti. Osmanlı toplumunda bu anlamıyla bir kadın hareketinden söz etmek olanaksızdır. Siyasi mücadele bir yana, Osmanlı kadınlarının ne **kendilerine ait bir odaları** olabilirdi, ne de erkeğin egemen olduğu kamusal yaşama erkeklerin iznini almadan rahatça girebilirlerdi. Tanzimat dönemi ile başlayan dönemin sonlarından itibaren kadın faaliyetleri biraz daha artmıştı. Ancak bunlar daha çok dernek ve yayın faaliyetleridir. Ayrıca, Osmanlı kadınlarının yazın hayatına girmesini sağlayan koşullar toplumsal bir hareketle ya da politik mücadele ile sağlanmamıştır. Bu dönemde çeşitli dergilerde ve gazetelerde yazan şair ve yazar kadınların çoğu varlıklı, yüksek statülü ya da bürokrat ailelerin kızları olup özel hocalardan özel eğitim almış kadınlardır. Ayrıca, Tanzimat'ın başlangıcından itibaren, erkek aydın ve yazarların hemen hepsi, değişik amaçlarla ve değişik ölçülerde de olsa, kadının sosyal statüsünün iyileştirilmesi gerektiğini savunurlar. Ancak yine de kadınlar yazmak için kocalarından ya da eşlerinden izin almak zorundadırlar. Üstelik eğitimleri, doğrudan kendileri için olmaktan çok erkek kardeşleri ve ailenin prestiji için sağlanan eğitimlerdir. Tıpkı Fatma Âliye'nin ağabeyi Ali Sedat Bey'e verilen eğitimin kıyısından köşesinden yararlanması gibi, dönemin kadınları, aile içindeki fırsatları değerlendiren, yani kaderlerini zorlayan kadınlardır. Dönemin kadın dergi ve gazeteleri ile kadın yazarlarının bir **kadın bilinci** oluşumuna katkı yaptığı doğrudur. Ancak bu bilinç, erkeklerin izin

¹² Emel Aşa, "Fatma Âliye Hanım: Hayatı-Eserleri-Fikirleri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, s. 40-41.

¹³ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türk Edebiyatı Tarihi 2: Tanzimattan Cumhuriyete*, 5. c., 2. bs., İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1982, s. 490-493.

verdiği sınırlar içindedir, İslam'ın ve geleneksel kuralların savunusunu da içermek zorunda olan bir bilinçtir. Örneğin Fatma Âliye, Cevdet Paşa gibi bir babanın kızı olmasına rağmen, evlendikten sonra roman okuması dahi kocası tarafından yasaklanan bir kadındır, bu şartlarda bir kadın, kadınlar hakkında ne kadar ileri düşüncelere sahip olabilirdi? Fatma Âliye'nin yaşamının sınırlarını hep erkekler çizmiştir. Küçükken, babasının istediği doğrultuda bir eğitim almış, ağabeyinin yardımları çerçevesinde kitaplar okuyabilmiştir. Çok zeki, çabuk öğrenen bir kızdır ama on dört yaşında tesettüre sokulur ve erkek hocalarla ilişkisi kesilir. On yedi yaşında, kendi bireysel seçimi olmadığı çok açık olan bir adamla evlendirilir. Yine bir erkek, yani kocası tarafından yaşamının ve gücünün sınırları çizilir. Kendisine öyle bir eğitim verilmiş, İslam ve geleneğe bağlılık öylesine aşılannmıştır ki, bilgi ve kültür açısından çapsız ve aynı zamanda kaba biri olan bu adama karşı sadece itaat eder. Tam bu noktada, Fatma Âliye'nin okuduğu ve iyi bildiği iki eserden söz etmek gerekir. Bunlardan biri Şemseddin Sami'nin 1879 yılında yayınladığı **Kadınlar** adlı eseridir. Şemseddin Sami, kadınların İslam ile ilişkisi, çekeşlilik, kadınların ne kadar güçlü olduğu ve erkeklerle eşitliği konularında geleneksel kalıpları kıramasa da, dönemine göre ileri düşüncelere sahiptir. Biri erkek biri kadın olmak üzere iki eşit kısma ayrılan toplumun, yarısının cahil ve eğitimsiz bırakılması durumunda uygarlaşamayacağını ve kadınların haklarını tanımak gerektiğini söyler.¹⁴ Kuşkusuz Şemseddin Sami'nin bu görüşünde ekonomik ve sosyal fayda ilkesi etkilidir. Diğer eser ise çok daha önemlidir. Ahmet Mithat 1870-1871 yıllarında **Felsefe-i Zenan** adında ilginç bir kitap yazar. Ahmet Mithat'ın sonraki yıllardaki muhafazakar çizgisi bilindiği için, böyle bir kitabı neden yazdığı sorusu, yanıtı güç bir sorudur ve araştırılması gerekir. Ancak bir gerçek var ki, bu kitap, adeta bir **feminist ütopya**dır. Tek başına yaşayan ve evliliğe karşı olan Fâzıla'nın ve evlat edindiği iki kızı Akile ve Zekiye'nin hikayelerini anlatır. Kitabın sonunda, evliliğin zararı kanıtlanırcasına, kurala uymayıp evlenen Zekiye kocası tarafından aldatılır ve dertten ölür. Akile, "Kurtuluş yalnızlıktadır" inancı ile mutlu ve güvenli bir hayat sürer.¹⁵ Fatma Âliye'nin, evlenmeden önce Fâzıla'yı kendine örnek aldığı biliyoruz. Ama ne yazık ki evlilik onun bütün planlarını bozar. **Muhâdarât** romanındaki Fâzıla, **Felsefe-i Zenan**'daki Fâzıla'nın hayal kırıklığına uğramış halidir adeta ve Fatma Âliye'nin gerçek yaşamda evlilikte karşılaştığı sorunların aynısı ile karşılaşır. Belki Fatma Âliye evlenmeden **kendine ait bir odası** olabilseydi, ya

¹⁴ Şemseddin Sami, **Kadınlar**, Haz. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s. 36.

¹⁵ Ahmet Mithat, **Felsefe-i Zenan**, Yay. Haz. Handan İnci, 2.bs., İstanbul, Arma Yayınları, 1998, s. 71.

da bu düşünceyi kabullenecek bir eşi olsaydı çok daha başarılı romanlar yazabilirdi. Bu şartlar altında bile çok fazla eser vermiş olan Fatma Âliye, bir kadın yazar olarak yazarlık korkusunu çok fazla hisseder. Ahmet Mithat'ın, yazar hakkında yazdığı biyografide verdiği bilgiye göre, Fatma Âliye **Meram** tercümesi ile ilgili bir mektubunda, yaptığı tercümeyle gören babasının kendisini övdüğünü ve bu yeteneği bugüne kadar niye gizlediğini sorduğunu söyledikten sonra şöyle der:

“...Ben bu sözün sıhhat ve ciddiyetini anlamayarak hayrette kaldım. Kendimden bir ümidim var ise o da Fransızca'yı iyi anlayabilmekten ibaretti. Yoksa Türkçe yazdığım şeylerin iyi olabilecekleri hatırımdan bile geçmiyordu. Yaptığım tercümenin Türkçe'sini Faik Paşa'nın tashih ve tezyin eyleyeceği ricasında idim. Bunu pedere dahi söyledik. Peder 'sakın ha! Buna el sürülmez' dedi. Kendisinin tashihe inayetini rica tavrıyla yüzüne baktım. 'Bana da yalvarsan ben de buna kalem karıştırmam' dedi. Tuhaf şey rüya mı görüyorum diye düşündüm.”¹⁶

Fatma Âliye, yazdıkça ferahladığını ama yine de yazdıklarının erkekler tarafından beğenileceği ve kabul edileceği konusunda tereddütlü olduğunu söyler. Fatma Âliye'nin yaşamında çok önemli bir rolü olan Ahmet Mithat'ın ona karşı tavrı da, bir yandan desteklemek yönünde iken, bir yandan da belirli kadınlık rolleri içinde tutmak yönündedir.

“Ahmet Mithat 1893 yılında Fatma Âliye Hanım'ı yazar olarak topluma kabul ettirmek yolunda önemli bir adım daha atar. Fatma Âliye Hanım'ı anlattığı *Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti* (Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu) adlı kitabı yazar. Bu da Hayal ve Hakikat gibi iki sesli bir eserdir. Hem Ahmet Mithat kendisi Fatma Âliye Hanım'ı anlatır, hem de Fatma Âliye'nin kendini anlattığı mektuplarını doğrudan anlatır. Yani Fatma Âliye, hem kendi ağzından, hem de Ahmet Mithat'ın ağzından anlatılmış olur; ortaya yarı biyografik, yarı otobiyografik bir eser çıkar.

Bu kitabın bir ilgi çekici yanı da Ahmet Mithat'ın bu eseri bir kadın yazarı halka daha iyi tanıtmak için kaleme aldığı söylemesine rağmen, kitapta Fatma Âliye'nin yazar ve kadın hakları savunucusu tarafına hiç değinmemesidir. Bir babanın kızını anlatması gibi Fatma Âliye'nin ne kadar üstün zekalı bir çocuk olduğunu, ne denli meraklı ve parlak bir genç kızkılık

¹⁶ Ahmet Mithat, *Fatma Âliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, s. 79-80.

dönemi yaşadığını anlatır. Kocasının baskısına uzun süre boyun eğmesinden de, geleneklere uyduğu için, adeta sitayişle* bahseder.”¹⁷

Ahmet Mithat, Fatma Âliye'nin bir mektubundan hareketle, okuduğu aşk romanlarının onda aşk ve seksle ilgili duyuları uyandıracak yerde, kendisini erkeğe yaklaşmaktan ve evlenmekten ürkütür olduğunu, hatta kafa dengi bir arkadaş ile birlikte bir çiftliğe çekilip hiç evlenmeden, hayvanlar ve bitkiler arasında ömrünü tüketmeyi düşündüğünü yazar.¹⁸ Burada Fatma Âliye'ye cinselliğin olmadığı bir yaşam yakıştırılır ve yazar olmak yolundaki kadının erkek alanına tecavüz etmeden ve namusunu kirletmeden nasıl yaşayabileceği gösterilir. Fatma Âliye de kendisinden beklenildiği gibi davranır. Kendisinde yazma konusunda yeterli güven görmeyen yazar, babası ve eşinin kendi kalem kullanmasını onaylamalarından sonra, onların çizdiği sınırlar içinde yazarlık hayatına başlar. Fatma Âliye bu sınırların dışına çıkmayı belki düşünür, ama eserlerinde bunu ne ölçüde başardığı incelemeye açıktır. Fatma Âliye'nin geleneksel rollerle uyumu ile ilgili olarak değişik yaklaşımlar görülmektedir. Bunlardan birine göre, “Fatma Âliye, doğru geleneklere, iki cins için de geçerli olduğunu düşündüğü dini hükümlere yaslanan oldukça sağlam-tutarlı bir bakış açısına sahiptir.”¹⁹ Yine aynı görüşe göre,

“...Osmanlı kadın hareketi, modern etkiler altında olsa da, kendi pratiklerinden yola çıkan, yaşama, okuma ve çalışma hakları için uğraşan, kadın ve müslüman olarak farklılığının bilincinde, oldukça özgüvenli ve cesur, İslam'la barışık bir hareketti. İslam'la, mücadelesi arasında çelişki görmüyor, aksine gücünü oradan alıyordu.

Ne var ki Cumhuriyet döneminde devletin kadınlara verdiği bazı haklarla birlikte, bütün bu hareketliliğin sona erdiğini, kadınların toplumdaki konumları değişmediği halde, bunu sorgulamak yerine rejime övgüler dizdiklerini görüyoruz. Başta sözü edilen iki takımdan birinci tarafın egemenliğiyle sonuçlanan bu süreçte, kadın hareketi doğal mecraından sapıtılmış, özne-nesne kadın engellenerek, kadınlar modernleşme-Batılılaşma projesinin araç-nesnelere haline getirilmişlerdir.”²⁰

* Övme, övüş.

¹⁷ Nüket Esen, “Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu”, *Journal of Turkish Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 24, Ağah Sırrı Levend Hatıra Sayısı I, 2000, (Çevirimiçi) <http://www.turkishliterature.boun.edu.tr/esen2.htm>, 03 Eylül 2001, s. 3.

¹⁸ Ahmet Mithat, *Fatma Âliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, s. 70.

¹⁹ Muallâ Gülnaz, “Nisvân-ı İslâm”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, Ed. Yıldız Ramazanoğlu, 2. bs., İstanbul, Pınar Yayınları, 2000, s. 91.

²⁰ A. e., s. 93.

Bu yazının sınırları dışında olduğu için, buradaki öznel yaklaşımlar ve kadın hareketi, farklılık, mücadele, özne-nesne gibi kavramların nasıl çarpıtıldıkları üzerinde durulmayacaktır. Yukarıdaki görüşü sadece kendi iç tutarlılığı açısından ele aldığımızda ortaya şu çıkıyor: Kadınlar belli bir düşünce ve felsefe sistemi ile uyum içinde olurlar ve geleneksel kurallara itaat ederlerse iyi, bunun adı özgürlük oluyor, ama kadınlar Cumhuriyet'le uyum içinde yaşarlar ve onun kurallarına uyarlarsa özgürlüklerini kaybedip araç-nesne oluyorlar. Bu yaklaşımın, hafifliği ve ciddiyetten yoksun oluşu bir yana, kadın hareketini araç olarak kullanan bir ideolojiye hizmet ettiği ve kadınlar için aşılması gereken bir yaklaşım olduğu ortadadır.

Romanda Kadın Hassasiyeti: Muhâdarât

Muhadarat'ta Fâzıla dahil olmak üzere iyi kahramanlar, özellikle de kadınlar genellikle sarışındır. Sarışınlık ile kadının masumluluğu ve saflığı arasında bağlantı kurulur. Sarışın ve güzel Fâzıla bir düğün ortamında tanıtılır bize. Daha romanın başında Fâzıla'nın pederi ve üvey annesi hakkındaki düşüncelerini öğreniriz. Fâzıla, yakın arkadaşı Fevkiye'ye üvey annesinin kötülüklerinden, söylediği yalanlardan ve güzelliğiyle babasını nasıl etkilediğinden, gözünü kör ettiğinden söz eder. Fevkiye arkadaşına babasının neden üvey annesinin sözüne inandığını ve gerçeği araştırmadığını sorar. Fâzıla, roman boyunca izleyeceği tutumu gösterir adeta:

“- Kimden? İnsanın hareminden yakını olur mu ki ondan başka birinden tahkike lüzum görsün ve hele o kadar güzel bir kadında çirkin ahlâk memûl edilir mi ki müfteriliğine kâil olsun?

- Gelin olup çıksan bu rahatsızlıktan kurtulurdun.
- Bende bu talih varken gittiğim yerde dahi rahat bulacağımı ümid etmiyorum.
- A ne için? Senin gibi güzel bir kızı alan adam elbette kıymetini bilir.
- Güzellik tâlie hüküm etmez. Öyle olsa bile benim için pederimin yanında daima ahlâksız, bir evlat olarak tanınmağım gibi bir ıztırâb-ı vicdanîyi zevc olarak adamın taltifat ve takdirâtı tahfif edemez.”²¹

²¹ Fatma Aliye, *Muhâdarât*, Yay. Haz. H. Emel Aşa, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1996, s. 26-27. Bundan sonra adı geçen kaynaktan yapılan alıntıların sayfa numarası metnin içinde verilecektir.

Üvey annesinin güzelliği pederinin gözünü kör ederken Fâzıla'nın güzelliği kaderini etkilemez. Fâzıla bu durumu kader olarak o kadar kabullenir ki, durumu babasına anlatmayı, karıyı kocaya şikayet etmek anlamına geleceği için, alçaklık sayar ve bunun yerine kaderini çekmeye razı olur.

Roman düğünle ilgili verdiği bilgilerden sonra, ikinci bölümde, düğüne gelmiş olan Fâzıla'nın babası olan Sâî Efendi ve ailesinden söz etmeye başlar. Sâî Efendi çok iyi kalpli ve saf bir adam olarak tanıtılır. Babaya duyulan saygıdan dolayı bu adamın yaptığı kötü davranışlar bile **zavallı adamcağız, biçare adamcağız** şeklinde sıfatlarla başlayarak anlatılır.

“... Sâî Efendi ashâb-ı servet ve akârdan ve erbâb-ı kadr ü haysiyettendi. Oldukça mâlûmatlı ve her fenne âşinâ değerli bir zat olduğu gibi savfet-i kalbi ve pek ziyâde hüsn-i ahlâkı hakkında da hüsn-i zannını icâb eylediğinden herkesi kendisi gibi zannedip uluvv-i ahlâk ve sıdk-ı mürüvvet mahalli olmak lâzım geldiği itikâdında bulunduğu kalblerin, bazıları da ihanet ve mefsadet ile memlû olabileceği hatırına bile getirmezdi. Dilin vazifesi hakikat söylemekten ibaretmiş zannıyla bundan ne kadar yalanlar sâdir olacağına şüphe bile etmeyip yalan söylemeğe mecburiyet hissetmeyen bu adam, başkalarının bilâ-lüzûm buna mecbur olmalarına ihtimâl vermezdi. Böyle bir adamın erbâb-ı fisk ü fücûra ne kolay kapılıvereceği izâhtan müstağnidir.” (33)

Tabi böyle bir adamın melek gibi bir karısı olacağı ve entrikalarla, yalanla ve acı hikayelerle dolu romanın yazılabilmesi için bu karısının ölmüş olması gerektiği hemen tahmin edilebilir. Melek yüzlü bu sarışın kadın sağlığında mükemmel bir eş ve annedir, kocasına her türlü hizmeti eksiksiz yapar. Bu nedenle **adamcağız** bir paltosunu bile giymemiştir. Ancak eşinin ölümünden sonra Sâî Efendi çocukların bakımı ve evin idaresi konusunda büyük sıkıntı çeker. Akıllı bir kız olan Fâzıla, yaşına göre çok büyük sorumluluk üstlenmiş olsa da evde bir kadına ihtiyaç vardır. Romanda kadınların yaptığı işler, erkek romancıların romanlarında bulamayacağımız ilginç detaylara kadar anlatılır. Bunlardan biri de Fâzıla'nın daha sekiz yaşında iken bir kadınlık görevi olarak babasının **terliklerini çevirmeyi, mendilini vermeyi** öğrenmiş olmasıdır. Sâî Efendi'nin evlenmesinin yeni bir kadınlık evlenmesinin zorunluluğuna dair nedenler verilir romanda ama hemen arkasından “Adamcağız canı için zevce arıyordu ama böyle demiyordu” (35) cümlesi ile bir erkeğin cinsel yaşamının hak olduğu da onaylanır.

Daha sonra Calibe'den söz edilir. Calibe hoşlandığı Sühâ ile evlenmek yerine parayı seçmiş ve Sâî Efendi ile evlenmiş akıllı ve güzel bir kadındır. Sâî Efendi nasıl mutlak saf ve iyi olarak anlatıldıysa, esmer güzeli Calibe de aynı derecede mutlak kötüdür. Bu kötülük öylesine belirgindir ki, Calibe Sâî Efendi'nine evine gelin geldiğinde, Fâzıla ve kardeşi Şefik ile tanışması sırasında çocuklar bunu hissederler. Yazar hemen didaktik bir şekilde anlatır bunu bize:

“Dikkat ettiğiniz var mıdır ki, çocuklar kucağına gideceği adamın önce gözlerine bakarlar da öyle giderler. Kendilerine iyi bir his husûle getiremeyenlere gitmezler. Şefik de bir yandan hızlı adımlar ile kendisine açılmış olan kolların arasına doğru koşmakta iken bir yandan da gözlerini o kollar sahibinin gözlerine dikmiş muayene ediyordu. Adımlarını ağırlaştırdı. Birdenbire durdu. Başını arkaya çevirip ablasının gözlerinin içine baktı. Tekrar Calibe'nin gözlerine baktı. Bir şeyden ürkmüş gibi hemen geri kaçıp Fâzıla'ya sarıldı. Yüzünü hemşiresinin göğsüne kapayıp kendisine melce arıyordu.” (43)

Bunları yapan Şefik henüz iki yaşındadır. Yazar bu tür abartmaları duyguları kuvvetlendirmek için kullanır. Ama bazen mantık sınırlarını zorlar. Benzer bir sahnede ölen eşi Fevziye Hanım'ın hayalini gören Sâî Efendi onunla konuşurken, sarı saçlı mavi gözlü zevcesi ile arasına siyah saçlı, siyah gözlü bir kadın girmek ister. Sâî Efendi anlamak istemese de bu kadın yeni karısı Calibe'dir. (57) Burada bir çeşit mistisizm kullanılır.

Sâî Efendi'nin çocukları, Calibe'nin kötülükleri karşısında annelerinin yakın arkadaşı olan komşuları Münevver Hanım'a sığınır. Bir anne ve ev kadını olarak güçlü bir kadın olan Münevver Hanım, kocası öldükten sonra tekrar evlenmemiş ve oğlu Mukaddem'e hem annelik hem de babalık ederek yaşam karşısında ayakta durmayı başarmıştır. Münevver Hanım da romanın iyi kadınlarından. Ancak Calibe'nin kötülüklerinin önünde kimse duramaz. Kardeşi Nâbi ile birlikte kuzeni Sühâ'yı da Sâî Efendi'nin hanesine yerleştiren Calibe'nin bunu yapmasındaki maksat, paraya ve rahata kavuştuktan sonra, şimdi de gönlünü eğlendirmek istemesidir. Calibe herkesi emellerine alet ederken, erkekler özünde kötü değildir, onları kötü yola ve davranışlara kötü kadın iter. Yazar burada yine araya girer ve Sühâ konusuna açıklık getirir:

“Sühâ konağa gelemeden beri kendisinden bahs etmeyişimiz o cihetten cereyan eden vukuâtı ka'le almak istemediğimiz içindi. Fakat şimdi romanın

burasına geldiğimizde hikâyemizi tam nakl etmek için o vukuâtı yazmak mecbûriyet-i müellime görüyoruz.

Sühâ'nın Sâî Efendi hânesine nasıl bir hüsn-i niyet ile geldiğini yukarılarda nakl etmiştik.

Calibe gibi bir iblis etrafını almamış olaydı bu türlü ahvâl-i kerîha delikanlının hiç niyetinde yoktu. Sâî Efendi'nine hânesine geldiği zaman Sâî'ye hakiki bir enişte ve Calibe'ye de ayn-ı hemşire gibi nazar-ı hürmetle bakıyordu.” (66)

Hemen sonra yazar Calibe'nin Sâî Efendi'yi hiç sevmediğinden söz eder. Ancak romanın burasına kadar bu yönde bir belirti yoktur, bunu ilk defa yazardan duyarız. Bu, romanın zayıf yönlerinden biridir. Kötü kalpli Calibe, evine getirdiği Sühâ'yı baştan çıkarmak için entrikalarına devam ederken, Sühâ ile bir tartışmaları sırasında Sühâ **“Şekli güzel, tüyleri parlak bir canavar”** (69) gördüğünü zanneder. Ama sonunda Calibe Sühâ'yı oyunun bir parçası haline getirmeyi başarır. Calibe kötü olduğu gibi, Calibe'nin çocukları da kötüdür. Yaşça çok küçük olmalarına rağmen, Fâzıla ve Şefik'e işkence ederler adeta. (77) Bu saf kötülük ve iyilik, romanın hemen bütün kahramanlarında vardır. Buradaki ilgi çekici nokta, Fatma Âliye'nin aynen erkek yazarlar gibi **melek ve canavar kadınlar** yaratmış olmasıdır. Üstelik doğrudan melek ve canavar sözcüklerini kullanır.

Yazar, kahramanlarına karşı mesafeli durmayı başaramaz. Mutlak iyi ve masum olarak karşımıza çıkan Fâzıla sık sık yazarın namus, aşk evlilik gibi konulardaki fikirlerini yansıtır bize. Fâzıla'nın yazarı temsil ettiğinin kanıtlarından biri de arkadaşı Fevkiye ile bir roman üzerine yaptığı sohbettir. Bir süredir görüşmeyen iki arkadaştan Fevkiye bu süre içinde bir roman okumuştur. Bu roman Eugene Sue'nin **Les sept peches capitoux**'udur. (96) Fatma Âliye'nin bu romanın bazı bölümlerini çevirdiğini biliyoruz. İlk yayınlamayı düşündüğü ve sonra vazgeçtiği romandır bu. İki arkadaşın romandan çıkardığı dersler farklıdır. Fâzıla, aşka mesafeli bir yaklaşım içindedir. Fevkiye ise romandaki romantizme kaptırır kendini. Yazar burada araya girer ve roman görüşünü anlatmaya başlar. Bu bölüm sanki romandan bağımsız bir bölüm gibidir. Yazarın roman anlayışını bağladığı nokta ise ahlak ve namustur:

“Şu kızların her ikisi de o romanları okudukları halde her biri onlara ayrı mânâlar vermişler. Başka başka hükümler çıkarmışlardı. Romanlar birini ikâz ve diğeri için iğfâl eylemişti. Romanlar hep birdi. Fakat okuyan kafalar başkaydı.

Roman hakkında şimdiye kadar pek çok sözler söylenmiş ve hâlâ da söylenmektedir. Bir kısmı ‘Roman ahlâk dersidir. Tenzib-i ahlâk eder. İnsanı mütenebbih eyler’ derler ki biz bunlara evet pek doğrudur diyeceğiz. Bir takımı da ‘Roman insanı iğfal eder. Bihûde şeylere iknâ eder’ derler ki ben bunlara da evet diyeceğim!

Evet! Roman bir ahlak dersidir. Hem de nasıl ders? Mütâlâfinin seve seve, eğlene eğlene tederrüs eyleyeceği bir ders... Peki elimizde böyle güzel bir usul-i tedris var iken bazı mutaassıpların keyfine uymak için bunu terk mi edelim?

Evet! Roman bir takım zavallı gençleri iğfal ve imhâ ediyor. Hayâlâta düşürüyor. Bunu nasıl inkâr edebilirim ki roman kurbanlarının bir kaçını gözümle gördüm. (Decartes) ‘Roman bir zehirdir. Fakat öyle bir zehirdir ki bazı zehrin panzehiri olduğu halde roman ile zehirlenenlere panzehir olmaz’ demiş olsa da roman mesmûmları onu aramazlar. Ta sonuna kadar o semm ile telziz-i dimâğ etmek isteyip ondan geçemezler...

İşte Fâzıla'nın kuvvetli ve keskin olan akl ü zekâsı roman dersinde kendisine muallimlik ve pederlik vazifelerini ifâ etmiş, Fevkiye ise o zaman kadar her istediği olmuş ve dilediği önüne getirilmiş, hiçbir arzusunun olamayacağını öğrenmemiş muâmele-i reddiye görmemiş bir şımarık kız olduğundan romanı da kendi keyfine uydurmuştu...” (98-99-100)

Romanlardan bile ahlak dersi çıkararak Fâzıla, Calibe'nin kardeşi Nâbi'nin Fevkiye'yi elde edebilmek için kendisinden istediği yardım talebini geri çevirir. Nâbi'nin ısrarlı ve kaba tutumu Fâzıla'yı kızdırır. Nâbi Fâzıla'yı kıskançlıkla suçlayıp, Münevver Hanım'ın oğlu ve Fâzıla'nın nişanlısı olan Mukadem'e sataşınca, Fâzıla ayağındaki iskaripini çıkarıp ökçesini Nâbi'nin alınına yerleştirir. (101) Bu, Fâzıla'nın romandaki ikinci isyanıdır. İlki, kendilerinin eğitimi ve bakımı için tutulmuş olan Mademoiselle'nin Fâzıla'nın odasından annesinin resmini kaldırmaya kalkışması sırasında yaşanır. Fâzıla vücudunu resme siper edince Mademoiselle çekinir ve resmi kaldıramaz. (61) Böylece, kaderciler bir anlayışa sahip olan Fâzıla'nın annesi ve Mukaddem için isyan etmiş olduğunu görürüz.

Fâzıla namusu söz konusu olduğunda çok dikkatli ve akıllı davranır. Calibe ile Sühâ'nın kendisine kurduğu tuzağa düşmez. Sühâ önceleri Fâzıla'ya şirin görünerek ve onunla ilgilenerek kendini sevdirmeye çalışırsa da başaramaz. Ne var ki, Calibe kolay pes etmez. Başka bir planı uygulamaya koyar. Aile yazın Büyükada'ya gider. Calibe'nin kardeşi Nâbi, evdeki cariyelerden (Fâzıla'nın cariyesi) Reftar ile birlikte olur. Bu durumu bir koz olarak kullanmaya karar veren Calibe, Mukaddem'in aileyi ziyareti sırasında Reftar ile anlaşarak, Sâif Efendi'ye Mukaddem'in Reftar'ı **iğfal ettiğini** söyler. Bu olay üzerine nişan bozulur. Münevver Hanım ve Fâzıla bunun bir tuzak olduğunu bilirler. Ama buna rağmen Fâzıla, Münevver Hanım'ın, oğluna kaçması teklifini reddeder. Daha önce iki kez isyan etmiş olan Fâzıla'nın burada ailesine itaati seçmesinin nedeni, bu konuda aldığı terbiye, **pederinin haklarıdır**. Fâzıla Münevver Hanım'a şöyle cevap verir:

"- Mukaddem Bey'e varmak için tereddüt etmiyorum. Onun, bu dediğinizden başka çaresini bulunuz. Ben memnûnum. Fakat bu teklifleri kabul etmemekte mazûrum. Sizin her bir emriniz başım üstüne. Lâkin ben firâr edemem. Ben pederime beni filânca adama veriniz diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gasba kalkışamam! Evet nineciğim sizden mahrûmiyetim bana pek büyük kederdir. Bu kederden ölmeğe râzı olurum. Fakat pederime isyân edemem.

... Evet senin için canımı fedâ ederim. Fakat vazifemi bir şeye fedâ edemiyorum..." (122)

Fâzıla böylece pederine itaat uğruna çocukluğundan beri evleneceği adam olarak düşündüğü Mukaddem'den vazgeçer. Aslında tam olarak vazgeçmez, içinde bir umut vardır. Babasına "Ben filânca adamı isterim" diyemez ise de, kendisine talip olan adamlar için bir bahane bulup "Ben onu istemem" diyerek babasını bir gün Mukaddem konusunda ikna edebileceğini düşünür ve o güne kadar sabretmeye karar verir. (125) Fâzıla'nın iyimser bir biçimde oluşturduğu evlilik felsefesine göre "O, pederinin istemediği adama varmaz, ama pederi de onu istemediği adama vermez".

Böylece Fâzıla beklemeye koyulurken, Mukaddem'i devre dışı bırakan Sühâ da Fâzıla ile daha fazla ilgilenmeye başlar. Ama namusunu korumaya kararlı olan Fâzıla, bir gün Sühâ'yı odasından kovar. Bu Fâzıla'nın üçüncü isyankar davranışdır. Fâzıla'nın erdemli davranışlarına karşılık Calibe ve onun dümen suyuna girmiş olan Sühâ her türlü kötülüğü yapabilecek durumdadırlar.

Bir gün Calibe'nin odasına giren Fâzıla, Calibe ve Sühâ'nın seviştiğini anlar. Yazar, bir yandan Fâzıla'nın durumu bilmesini ister, ama bir yandan da Calibe ile Sühâ'nın sevişme sahnelerini Fâzıla'ya göstermek istemez. Yazar bilgiyi okuyucuya verirken, Fâzıla'ya da hissetmek düşer. (129-130)

Sühâ ve Calibe, planlarını sinsice uygulamaya devam ederler. Sühâ Fâzıla'ya talip olur ve konu Calibe tarafından Sâî Efendi'ye açılır. Sâî Efendi teklifi Fâzıla'ya iletmesi Calibe'yi için görevlendirir. Yazarın da dediği gibi "Fâzıla'nın vereceği cevabın, cevap-ı red olacağı bize de malûmdur..." (141) Daha önce, annesinin resmi için bakıcısına, Mukaddem için Nâbi'ye, namusu için Sühâ'ya karşı isyan etmiş olan Fâzıla, kendisini Sühâ'ya vermek isteyen babasına karşı isyan etmiş olur. Sâî Efendi kızı tarafından "ilk defa gördüğü muhalefet" (141) üzerine çok hiddetlenir ve Fâzıla'yı konuşmak üzere odasından çağırır. Baba ile kız arasında geçen konuşma belki de romanın en ilginç diyalogudur. Sâî Efendi "Bir kıza zevc intihâbı pederin hakkı olduğunu bilirsin değil mi?" diye sorduğunda Fâzıla buna "Şüphesiz yok efendim!" şeklinde cevap verir. (142) Fâzıla burada yazarın ve kendisinin temel tezini gerçekleştirmeye çalışır. Babasının hakkını kabul eder, ama kendi isteğinin de dikkate alınması gerektiğini düşünür. Israrla teklifi reddetmesi üzerine babasının "Bana isyan mı ediyorsun?" sorusuna, "Ettirmeyiniz diye rica ediyorum" cevabını verir. (144) Sâî Efendi uzun uğraşlardan sonra ilk raundu kaybeder, ancak namus konusunda söylediği sözler Fâzıla'yı duygulandırır. Yazar burada yine "bî-çare Sâî, zavallı adam" gibi tanımlamalarla anlatır durumu. Calibe olayın peşini bırakmaz. Sâî Efendi'ye Fâzıla'nın hala Mukaddem'e varmayı planladığını bu nedenle Sühâ'yı reddettiğini söyler. Baba kız bir kez daha karşı karşıya gelirler. Fâzıla artık Calibe'ye saygı duymadığını açıkça söyler babasına. Babası net olarak Calibe'den yana bir tavır içindedir ve Fâzıla'ya uzun süre bahaneler bulamayacağını ve en kısa sürede birini seçip evlenmesi gerektiğini söyler. (148) Fâzıla ilk defa kendine şu soruyu sorar: "Pederim benden daha ne kadar fedakârlık istiyor? Bundan ziyade daha ne kadar itaat bekliyor?" (149) İçinde bulunduğu durumdan kurtulmak için intihar etmeyi düşünür. Ancak, kardeşi Şefik'i düşünerek bundan vazgeçer. Çünkü kardeşi onun için çok önemlidir ve kendisi olmazsa onun sefil olacağını düşünür. (151) Fâzıla bunları düşünürken kötülükte sınır tanımayan Calibe Mukaddem'in ağzından Fâzıla'ya yazılmış bir mektubu Sâî Efendi'ye verir ve mektubun kapıdan kendisine verildiğini söyler. Romanın bu noktasında ipler kopar ve Fâzıla artık daha fazla dayanamayarak babasının yanında Calibe'ye "Alçak kadın!" der. (153) Bunun üzerine Sâî Efendi ilk defa kızını döver. Bu

arada oraya gelen Şefik, ablasını korumaya çalışınca, o da arada hırpalanır. Yazar kızını döven Sâî Efendi için yine **adamcağız** olarak demeye devam eder. Sâî Efendi için kullanılan bu tür sıfatlar, konuşma dilinin doğal akışı içinde kullanılmış sözcükler olarak düşünülmemelidir. Belki çok bilinçli kullanmamış olsalar da, babanın yaptığı kötü davranışları bile meşrulaştıran sözcüklerdir bunlar. Yazar, yaşanan dayak olayını ve çocukların ezilmesini zorunlu bir sonuçmuş gibi anlatır. Öyle ki, okuyucunun dayak yiyen Fâzıla'dan çok dayak atan babaya acıması beklenir.

Bir süre sonra direnme gücü kalmayan Fâzıla, “Zengin ve hasis bir tüccarın biriktirip bırakmış olduğu servetle kibar âlemine girmiş olan oğlu Remzi Bey” (160) ile evlenmek zorunda kalır. Fâzıla'nın evlenmesi Sühâ'yı şaşırtırken, Mukaddem'i kedere boğar.

Romanın ikinci bölümünden itibaren Fâzıla'nın evlilik hayatı ve Remzi Bey'in hanesinde yaşadıkları anlatılır. Bu hanede Remzi Bey ve Fâzıla'dan başka, Remzi Bey'in ağabeyi Rıfki Bey ve onun eşi Sadberk Hanım ile, Remzi Bey'in annesi ikamet eder. Sonradan görme ve gösteriş düşkünü bir adam olan Remzi, entelektüel zevklerden yoksundur. Evine aldığı eşyaları, zevcesine aldığı elbiseleri hep “Remzi Bey'in hanesindekiler şöyle yaşıyor, böyle giyiniyor” desinler diye alır. Fâzıla akıllı ve zeki bir kızdır. Daha ilk gönden Remzi'nin ve bu ailenin durumunu anlar. Remzi müzikten ve romanlardan hoşlanmaz. Fâzıla ona bu tür şeyleri sevdirmeye çalışırsa da, çok kaba bir adam olan Remzi'nin değişmek gibi bir niyeti yoktur. Gezmeye, eğlenmeye ve gösterişe düşkün olan bu adam Fâzıla'ya karşı pek sıcak bir yaklaşım da göstermez. Ama burada yine yazarın ve Fâzıla'nın aşk, evlilik gibi konulardaki düşünceleri ve aldıkları terbiye öne çıkar. Fâzıla'nın kocası hakkında düşündükleri ve kocasının eşine karşı tutumu dikkatlice incelendiğinde, Fâzıla'nın Fatma Âliye'yi temsil ettiği bir kez daha görülür. Yazar ve Fâzıla evliliğin ilk günlerinde şöyle düşünürler:

“... İhtimal ki kariînin bazıları nezdinde inanılmayacak ahvalden görülse de bizce muhakkakâttan (doğrulanmış) olarak haber verebiliriz ki Fâzıla kocasını sevmekte dahi teehür (geri kalma) etmedi.

O zamana kadar aşk ve muhabbeti, zevci olacak adama saklamış olduğu için, zevcin şahsınca bir tebeddül (değişme) vukûa geldiyse de yine zevclik makamına gelen zâtı, o eski sevda-yı mukarreri (kararlaştırılmış, sağlam sevda) ile bi'l-tedric (ilerleyerek, aşamalı olarak) sevdi. Hem de bu sevdası serian arttı.

O hususta yorgun olmayan gönlünün sevdası da gittikçe şiddet peydâ eyledi. Vâkıa Fâzıla gibi âkile ve zekî bir kız Remzi Bey'deki bayağılıkları görmedi değil! Adamcağızın mâhiyet-i insaniyesini daha ilk gördüğü gün anladı. Fakat gönlü müddetü'l-ömr hâlî kalcak değil ya! Elbet bir gün orasını da bir sevda işgal eyleyecek. Şu kaadr var ki Fâzıla, zevci olacak adamın aşkından başkasına yol vermemişti. Teehülden sonra muhabbetini sakladığı adam Remzi olduğunu görüp, artık olanca aşk ve muhabbetiyle onu sevmeği de tabiatına pek kolay kabul ettirdi. Remzi'de gördüğü bayağılıklara göz yumup, görmek istemediği gibi, kimsenin de bunları görmesini istemiyordu. Bunun için kendinin zevcine bir nümûne-i imtisâl olabilmesi ile ümitleniyordu. Vâkıa bunu epeyce faydası oldu. Fâzıla'ya baka baka Remzi'nin ahvâl ve etvârı epeyce yoluna girdi. Fakat efkârındaki bayalığın tebeddülü kabil olamıyordu. Fâzıla neyi sevse, Remzi ondan hoşlanmıyordu. Remzi'nin eğlendiği şey, Fâzıla'nın sıkıldığı şeydi. Fakat Fâzıla zevcini o kadar seviyordu ki ona hoş görünmek için hoşuna gitmeyen meşâgil ile de onunla beraber iştigâale ve âdetâ Remzi'nin hatırı için onlardan hoşlanmağa başladı." (165-166)

Yazar kendisi de bu felsefenin mantıksızlığını bildiği için okurun buna inanmayabileceğini söylüyor. Fâzıla için pembe bir tablo çizmeye çalışsa da, durumun farkında olan yazar kendi yaşadıklarını yansıtır aslında. Fatma Âliye'nin yaşadığı dönem düşünüldüğünde, Fâzıla'nın içinde bulunduğu durumu başka bir şekilde yansıtmaya şansı yoktur. Bugünden baktığımızda, Fâzıla'nın neredeyse yok sayıldığını, programlanmış bir makine gibi hareket ettiğini, hatta duygularını bile öğrendiklerine göre şekillendirmeye çalıştığını görürüz. Gençliğinde babası için yaşayan kadın, evlenince de kocası için yaşamaya başlar. İtaat etmeye yönlendirilen terbiyesi sayesinde kocasını sevme görevini de yerine getirir. Ezilmiş, kişiliği yok edilmiş bir birey olarak bir oyuna ve bir dayanağa ihtiyacı vardır. Mutluluk oyunu oynar ve Allah'a dayanır. Ancak, o dönemin realitesidir bu durum. Bu realiteyi eleştirmek bir kadın için, hele yazarlığa soyunmuş bir kadın için o kadar kolay değildir. Ancak yazar, Fâzıla ile Remzi'yi mukayese eder ve egemen olan Remzi olsa da, Fâzıla'nın ondan her bakımdan daha üstün olduğunu da anlatmadan edemez.

Fâzıla'nın kocasına olan muhabbeti ve sabrı çok uzun sürmez. Çünkü Remzi Fâzıla'ya hiç ilgi göstermediği gibi, akşamları eve geç gelerek, bir süre sonra zaman zaman gelmeyerek, ilgisinin dışarıda olduğunu hissettirir. Remzi'nin bu hallerinden dolayı huzursuz olmaya başlayan Fâzıla, evin içinde de mutlu değildir. Çünkü kayın validesi ve eltisi ile hiçbir ortak yönü yoktur.

Onlar basit konuşmalar ve dedikodu yaparlar. Kadınların dedikodu yapması yazar tarafından işsiz ve cahil olmalarına bağlanır:

“Her insan için bir şeyle iştigâl eylemek bir emr-i fitrî olup, insanların kimi çiftçilik, kimi san’at-kârlık, kimi gemicilik ve kimi ulûm ve fûnûn, velhâsıl her biri bir şeyle iştigâl eyledikleri halde, işsiz bulunanların ümmî olanları meşguliyetine doyulamayan okumak, yazmaktan mahrum olduklarından dedikodu ve fitnelikle iştigâl edegeldikleri, âşikâr olarak görülen ahvaldendir. İşte bu ‘dedikodu’ tabir olunan çirkin şeyin de kadınlar nezdinde mebzûliyeti (çokluğu) işsizlikle ceclin onlarda ekseriyetle mevcûdiyetinden ileri gelmiyor mu?” (182)

Dedikodudan hoşlanmayan ve kocasının kendisine karşı ilgisizliğinden dolayı kederlenen Fâzıla, zamanını okuyarak ve daha da önemlisi **yazarak** geçirir. Romanda bir tek yerde Fâzıla’nın yazdığına dair bir cümle vardır. (182)

Bir süre sonra, çok **kadınsı** bir olay gerçekleşir ve Fâzıla Remzi’de gördüğü bir mendil ve mendildeki koku sonucu kocasının kendini aldattığını anlar. Ancak bir kadından beklendiği üzere tepki göstermek yerine, bu olayı soğukkanlılıkla karşılar ve detayları Remzi’ye itiraf ettirinceye kadar Remzi’ye iyi davranır. Sonunda istediğini öğrenir. Bu olayda Fâzıla’nın Remzi karşısında aldatılan kadın olmasına rağmen, ne kadar güçlü davrandığını kişiliği ile onu ezdiğini görürüz. Son olarak kocasından “Seni sevmiyorum” (189) sözünü de duyan Fâzıla, her şeyi öğrenir ama, evliliğin hangi noktada olduğunu ve bundan sonra yaşamın kendisi için daha zor olacağını da bilincindedir. Babasının evine dönmeyi düşünse de, Calibe’yi gözünün önüne getirir ve kocasının kahrını çekmeyi tercih eder. Bu olaydan sonra Fâzıla Remzi ile uğraşmaktan vazgeçer ve tekrar piyanoya, romanlara döner. Müzik ve roman okumanın Fâzıla’nın en sevdiği uğraşlar olduğunu biliyoruz. Fâzıla, kocasına itaat etmek ve onu sevmek uğruna, kendini birey yapan değerlerden vazgeçmişti. Şimdi de, kocası ona ihanet ettikten sonra, Fâzıla kocasının etki alanından çıkar ve tekrar kendi için yaşamaya başlar. Görüldüğü gibi yazar bu ikilemin farkındadır. Fâzıla, kocasına bağlılığı seçme niyetini gösterdikten sonra, yani görevini yerine getirdikten sonra, kendi için yaşamayı seçer. Bunu yaparken açık bir eleştiri yapmaz ama bu ikilemi göstermiş olur sonuçta. Fâzıla’daki değişim bununla sınırlı kalmaz. Remzi artık Fâzıla’nın gözünden düşmüştür ve onun bayağılıklarını daha fazla görmeye başlar. Nasıl olup da bu adamın gözüne “pek âli ve pek mükemmel” görüldüğü konusunda kendisini suçlar. “Acaba o zaman gözlerim görmez miydi?” diye sorar. (194) Bütün

bunlara rağmen oturduğu hanenin sahibi olan Remzi'ye hürmette kusur etmez. Ama Remzi duracak gibi değildir. Çocuklarının olmadığını ve bir çocuk sahibi olmak istediğini, odalık istediğini annesi aracılığıyla söyler Fâzıla'ya. Fâzıla bu konuda Remzi'yi haklı bulur. Çünkü çocuk sahibi olmak erkeğin hakkıdır diye düşünür. Odalığı kendisi seçmek şartıyla Remzi'nin teklifini kabul eder. Alınan odalık hamile kalmayınca, bir odalık daha alınır. O da hamile kalmaz ve Remzi üçüncü kez odalık almaya kalkar. Bu arada gönderilen ilk iki odalığın başka erkeklerden birer çocukları olduğu haberi gelmiştir. Yani çocuğu olmayanın Remzi olduğu ortaya çıkmıştır. (198) Fâzıla artık duruma müdahale etme gereği duyar ve Remzi'nin bir odalık daha almasına karşı çıkar:

“... Meselâ bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden, gerek ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asâlet ve necâbetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memdûha ve fezâili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa, o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde yine o erkeğin değerinde bulunmaz ve ona denk gelmezlerse, o adamın bir dördüncü de almağa hakkı vardır. O dört kadının mecmûu dahi o erkeğin kıymetine varmazsa, artık o erkek de ondan sonra odalık namıyla pusulanın aşağısına doğru istediği kadar hesap yürütmeğe hakkı vardır. Lâkin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiat biçilmeğe kalkışılrsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin?” (198)

Bu inanılmaz diyalog, çok güzel bir örtük anlatımın ifadesidir. Erkeğin birden fazla kadın alma hakkı kabul edilmekle birlikte, bir ironi kullanılarak durumla alay ediliyor. Ama bu çok ustaca yapıldığı için erkeklerin haklarına bir halel gelmemiş oluyor. Fâzıla asıl karşı çıkmayı ise kendisi ile Remzi'yi karşılaştırarak yapıyor. Fâzıla'nın roman boyunca belki de birey olmaya en fazla yaklaştığı yer burasıdır.

Bu olaydan sonra Fâzıla için artık evliliğin sonuna doğru bir yolculuk başlar. Eski arkadaşı Fevkiye ile buluşup sohbet eden Fâzıla, ona, Fevkiye'nin kendisini eskiden Eugene Sue'nin romanındaki Madlen'e benzettiğini hatırlatır ve o Fâzıla'nın kocasına hiç tesiri olamadığını söyler. (201) Kocasına etki etmekten çoktan umudunu kesmiş olan Fâzıla'nın sabrı, Remzi'nin eve bir hayat kadını getirmeye kalkması ile tükenir ve babasının evine dönmek konusunu konuşmak üzere pederinin hanesine gider. Ancak Calibe yine devreye girer ve Sâif Efendi kızını kabul etmez. (204) Fâzıla'nın intihardan başka

seçeneği kalmamıştır. Fâzıla kardeşi Şefik'e bir mektup bırakır ve intihar nedenlerini açıklar. Mektupta vicdanı rahat olarak ölüme gittiğini yazar:

“Vicdanımda kendimi mütehhem bulmadığım için müsterih olarak ölüyorum. Pederime itaatten, zevcime sadakatten ayrılmadım. Hiçbir kimseye fenalık etmedim. Bu suretle kendinden emin olarak âhirete gitmek, pek de herkese müyesser olmadığından dolayı halime hamdederim. Zira muvakkat olan bir âlemde bahtiyarlık müyesser olmadıysa, ebedîsinde rahat edeceğimi bununla ümid ederim.” (210)

Romanın üçüncü bölümü Beyrut'ta başlar. Bu bölümle birlikte romanda bir yandan olağanüstü tesadüfler, ilk görüşte aşklar, gereksiz kavuşamamalar ortaya çıkarken bir yandan da kötüler yavaş yavaş birbirinden ya da Allah'tan bulmaya başlarlar.

Fâzıla, aslında günah olacağı için intihar etmekten son anda vazgeçmiş ve evi terk etmiştir. Gizlice fakir bir ailenin yanında bir oda kiralamış ve parmağındaki yüzükle bir süre yaşamıştır. Ancak hastalığını fırsat bilen aile onun parasını aldığı gibi, kendisinden fazladan para isteyince kendini sattırmış, ama odalık olmayı kabul etmemiş ve hizmet halayığı olarak Mısır'a götürülmüş, oradan da Beyrut'ta bir aileye verilmiştir. İstanbul'da herkes Fâzıla'yı öldü zannederken, o Muhterem Efendi'nin konağında Peyman adı ile baş kalfa olarak çalışmaktadır. Romanda teknik olarak güzel yanlardan biri, bizim Peyman'ın Fâzıla olduğunu sonradan öğrenmemizdir.

Fâzıla Beyrut'ta yaşarken, Fâzıla'nın öldüğünü zanneden Mukaddem verem olur ve hava değişimi için Beyrut'a gider. Muhterem Efendi'nin kızı Enise bir gezinti sırasında Mukaddem'i görür ve ilk görüşte aşık olur. Sonra aynı gezintiye Fâzıla ile birlikte çıktıklarında, Fâzıla ile Mukaddem karşılaşmış olurlar. Aslında bu karşılaşmadan sonra romanın bitmesi gerekir. Ancak, yazar İslam'a ve geleneklere inancı nedeniyle romanı bitiremez. Fâzıla, kendini hala Remzi'nin nikahında saydığı için Mukaddem ile evlenmeyi kabul etmez ve Mukaddem'e bunun kader olduğunu, elinden bir şey gelmeyeceğini söyler. Mukaddem Remzi'nin bir gün ölebileceğini söylese de, Fâzıla Enise'nin Mukaddem'i sevdiğini bildiği için Mukaddem'e umut vermez ve Enise ile evlenmesini ister. Mukaddem bunu önce kabul etmese de, Fâzıla ile daha yakın olmak ve onu her gün görebilmek uğruna kabul eder. Bu gereksiz ayrılık ve acı çekmeler arasında farklı vaka zincirleri oluşur ve romanın aslında uzaklaşılır. Bu bölümde kayda değer en önemli olay, neredeyse bir kadın düşmanı olan

Muhterem Efendi'nin oğlu Şebib'in Fâzıla'ya aşık olması ve kadınlar hakkında düşüncelerinin değişmesidir. Ancak o Fâzıla'dan çok ahlak ve namusa aşık olmuştur. Bu arada Remzi'nin ölüm haberinin alınması ile işler iyice karışır. Mukaddem Enise'yi boşayıp Fâzıla ile evlenmeyi düşünürse de, Fâzıla'nın da çabaları ile bundan vazgeçer ve karısını sevdiğini anlar. Böylece aşkın evlilik içinde öğrenilen ve yaşanan bir duygu olduğunu tekrar göstermiş olur yazar bize. Romanın sonunda Fâzıla Şebib ile evlenir, aileler tekrar bir araya gelir, bütün iyiler mükafatlandırılır ve bütün kötüler cezalandırılır.

Sonuç

Fatma Âliye, **Muhadarat** ile realist bir roman yazmayı denemiş olabilir. Faydalı bilgiler, edebi, tarihi fıkralar, hatırda tutulan şeyler, hikayeler anlamındaki **Muhadarat**, aynı zamanda Muhadderât (kapalı, örtülü, namuslu kadınlar; Müslüman kadınlar) sözcüğünü de çağırıştırır. Emel Aşa, Fatma Âliye'nin **Muhadarat**'ı yazarken Ahmet Mithat'ın **Müşâhedât** (gözle görülen şeyler, gözlemler) romanından etkilenmiş olabileceğini ve ona bir cevap olarak **Muhadarat**'ı yazmış olabileceğini söyler.²²

Döneminin romanlarındaki genel özelliklerin çoğuna sahip olan **Muhâdarât**, konak ve aile hayatına, kadınların özel dünyasına, düğünlere, cariyelerin yaşamına yaklaşımı bakımından, zaman zaman mekan ve şahıs tasvirleri ve dili bakımından realist bir romandır ve Servet-i Fünun çizgisine yaklaşır. Ancak romandaki hikayenin ele alınışında romantik unsurlar egemendir, roman Tanzimat'ın az gelişmiş roman tekniğinin bütün özelliklerini barındırır. Ayrıca, Tanzimat romanlarındaki sosyal işlev ve Servet-i Fünun romanlarındaki yüksek zümreye hitap etme amaçlarından farklı olarak, **Muhâdarât**'ta bir inanç ve ahlak amacı vardır. Bu anlamıyla bir **ahlak romanıdır**. O dönemde çok yaygın olan duygusal tarzı abartılı biçimde kullandığı için **piyasa romanı** olmaktan da kurtulamaz. Bu yanıyla da **ara nesil romanına** benzer. **Erdemli** anlamındaki Fâzıla'nın hikayesi, Batıdan taklit edilen romantik teknik ile yazılmış bir Doğu hikayesi gibidir. Roman kahramanları tek yönlüdür ve amaçlı oluşturulmuştur. Bu nedenle romanda karakter oluşmamıştır. Karakterin olmadığı romanda, aşk da yoktur. Fâzıla, tıpkı yazar gibi, aşka inanmaz. Baştan sona hiç değişmeyen bir namus anlayışı, cinsellikten uzak duruş, babaya ve kocaya itaat teması sıkıcı bir hal alır.

²² Aşa, "Fatma Âliye Hanım: Hayatı-Eserleri-Fikirleri", s. 213.

Edebiyat değeri açısından bakıldığında, **Muhadarat** için kısaca, başarısız bir ahlak ve piyasa romanıdır denilebilir. Ancak bu başarısızlığının altında Fatma Âliye'nin kişisel yetersizliği değil, bir kadın yazarın yazma korkusu ve erkek dünyasına kendini kabul ettirme isteği vardır. Bu nedenle **Muhadarat**, feminist edebiyat eleştirisi açısından dikkate alınmalı, ayrı bir tartışma konusu olan, geleneksel **edebi değer** kriterleri ile değerlendirilmemelidir.

Elaine Showalter'ın, kadın edebiyatı ile ilgili, egemen geleneğin etkili olan anlatım biçimlerinin taklit edildiği, onun sanat standartlarının ve toplumsal roller hakkındaki görüşlerinin içselleştirildiği oldukça uzun süren “dişil” dönem; bu standartların ve değerlerin protesto edildiği, özerklik talebini de içine alan, azınlık hak ve değerlerinin savunmasının yapıldığı “feminist” dönem; muhalefete bağımlı olmaktan büyük ölçüde kurtulmuş bir ie dönüşün, bir kimlik arayışının yaşandığı kendini keşfetme dönemi veya “kadın” dönemi olmak üzere üç dönem saptadığını biliyoruz. **Muhadarat**'a bu açıdan baktığımızda, “dişil”²³ döneme denk düştüğünü söyleyebiliriz.

Fatma Âliye'nin romanlarında çift seslilik konusuna gelince,²⁴ bunun iyimser bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Bu konuda yeterli malzeme bulmak oldukça zordur. Çünkü feminist edebiyat eleştirisinde sözü edilen çift sesin, genellikle kötü kadınlar aracılığıyla duyurulduğunu, ya da metnin feminist bakış açısı ile çözümlenmesi sonucu, metindeki alt ses olarak ortaya çıkarıldığını biliyoruz. Oysa Fatma Âliye'nin romanlarında **kadın** bir yan varsa, bu daha çok onun ev içini, konakları, kadınlara ait dünyayı ve yaşama biçimlerini, düğünleri, evlenme hazırlıklarını, dedikoduları, cariyelerin yaşamını, erkekler ve kendileri hakkında düşündüklerini, duygularını daha detaylı anlatmasında ve kadın gözü ile tasvir edebilmesindedir. Onun romanlarında isyan eden bir ikinci ses ya da feminist edebiyat eleştirisinin sözünü ettiği anlamda kadın varlığını vurgulayan bir alt ses var mıdır? İlk bakışta, Fatma Âliye'nin özellikle aşk, evlilik, eş seçimi, babaya ve kocaya itaat, kadere boyun eğme, İslami kurallara uyma gibi konularda, kendisine öğretilen geleneksel rollerin bir adım dışına çıkmamak uğruna yazma yeteneğini ve yaratma gücünü romanlarında yeterince kullanmadığı fikrine kapılırız. Sonraki romanlarında aşk ve evlilik konularındaki tutumu değişse de,

²³ Elaine Showalter, “A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing”, **Feminist Literary Theory: A Reader**, Ed. by, Mary Eagleton, Oxford, Blackwell Publishers Ltd, 1996, p. 15.

²⁴ Eşen, “Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu”, **Journal of Turkish Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları**, s. 3.

Muhâdarât neredeyse tamamen bu sınırlar içinde yazılmış bir romandır. Romanın kahramanı Fâzıla'nın itaatkar tutumu, bütün acılara, sıkıntılara, aşağılanmalara rağmen itaatten ve İslam'a sığınmaktan vazgeçmemesi, bir kadın ve birey olarak çok güçsüz davranıp, sadece namusunu, inançlarını ve kendisine öğretilen kuralları korumak konusunda güçlü ve inatçı bir tutum sergilemesi, romanın çok güçlü olmayan tekniği ile birleştiğinde **Muhâdarât**'ta bir kadın olup olmadığı sorusuna olumlu bir yanıt vermek güçleşir. **Felsefe-i Zenan**'nın Fâzıla'sı gibi yaşamayı hayal eden, kendi evliliğinde istediği gibi bir eş bulamayan ve aynı şeyleri **Muhâdarât**'ın Fâzıla'sına yaşatan Fatma Âliye'nin kahramanı neden bu derece itaatkardır ve yukarıda ortaya çıkarılan, çözümlenmesi yapılan birkaç sahne dışında isyan etmez, sorgulama yapmaz? Belki de, romanın kendisini bir bütün olarak ele almak ve **Muhâdarât**'ın başlı başına bir ironi ve aynı zamanda bir isyan olduğunu düşünmek gereklidir. Çünkü Fatma Âliye akıllı, zeki ve güçlü bir kadındır. Ama onu çevreleyen toplumsal değerler sistemini tek başına, hele bir kadın olarak aşma şansı yoktur. İçinde bulunduğu durum aklın sınırlarını zorlayan bir durumdur. Yaşayabilmesi için yazmaya; yazdıklarını erkeklere, erkek dünyasına kabul ettirebilmesi ve yayımlatabilmesi için de itaat etmeye ihtiyacı vardır. Bu aynı zamanda onun aklını ve psikolojisini rahatlatmanın da tek yoludur. İtaat ederek hem dünyevi zorlukları aşacak, hem de içinde bulunduğu aklın kabul etmeyeceği durumu bir yere, Allah'a dayandıracaktır. Çünkü o günkü koşullar içinde başka bir seçeneği yoktur. **Muhâdarât**'a bu açıdan bakıldığında, Fâzıla'nın tutumu daha anlaşılır bir hale gelir. Aklını ve yaşamını çevreleyen bütün engellere rağmen Fatma Âliye vardır ve bir kadın olarak yazmayı, erkeklerin kalemını kullanmayı başarmış, onların egemenlik alanına girmiştir. Bunu da itaat ederek başarmıştır. Fâzıla, bu başarının haklı bir gururunu yansıtır ve roman boyunca bu itaatkarlığını çok fazla hissettirir. Ama sonunda mutluluğa ulaşır.